

Az intertextualitástól az exogenezisig*

A genetikus kritika *exogenezis*nek nevezi a mű teremtésének folyamatát kísérő intertextuális eljárások logikáját. A kifejezés az írói munka azon szakaszának dinamikáját jelöli, melynek során a szerző olyan szövegeket, mintákat vagy (tényrögzítő, referenciális, irodalmi stb.) információkat kutat fel, választ ki és épít be szövegébe, melyek forrása kívül esik saját írásán. Az exogenezis elmélete az eljárások vonatkozásában átértelmezte az intertextualitás fogalmát – mely eredendően a kiadásban megjelent irodalmi szövegek magyarázatára szolgált –, mégpedig oly módon, hogy alkalmassá tette azt a mű születéséhez kapcsolódó jelenségek időbeliségének megvilágítására. Ez a kiigazítás jelentősen bővítette az elemzés területét, amihez immár nem csupán maga a *szöveg*, hanem genezisének dossziéja is hozzátartozik, de nem kérdőjelezte meg azt a szerves köteléket, mely elválaszthatatlanul összekapcsolja egymással a két fogalmat, és azt sem vitatta, amivel az exogenezis történeti szempontból az intertextualitás elméletének tartozik, ugyanakkor a kritikai nézőpontok, a megközelítés módszereinek és a kutatás tárgyának lényegi átalakulását vonta maga után. Ez a differenciálódás manapság még jobban érzékelhető, ha tekintetbe vesszük, hány különböző, immár nem kizárólag a szöveghez kapcsolódó új alkalmazási terület (művészettörténet, építészet, zene, tudományok stb.) fejlődéséhez járulnak hozzá az exogenetikai kutatások, míg a szigorúan vett irodalom továbbra is az intertextualitás felségterülete maradt. A nagyjából ötven évvel ezelőtt született intertextualitás elméletének története számos hasonlóságot mutat a genetikus kritikáéval: a két tudományterület párhuzamosan fejlődött és formálódott, majd a nyolcvanas években megjelentek közöttük azok a kapcsolódási pontok, melyek az időnként fellángoló viták ellenére rendkívül termékeny elméleti párbeszédet eredményeztek.

AZ INTERTEXTUALITÁS AMBÍCIÓI

Az 1960-as évek „kritikai fordulata” átformálta az irodalmi kutatásokat, testre szabott eszközöket kínálva a *szöveg* új elméletének kidolgozásához, s

* Köszönetet mondunk a szerzőnek, amiért hozzájárult a tanulmány magyar nyelvű közléséhez. [A szerk.]

gyakran hátat fordítva a korábbi akadémiai hagyományoknak. Az intertextualitással nem egészen ez a helyzet: bár egyértelműen e korszak vívmánya, úgy sikerült elfogadtatnia magát, hogy nem tagadta meg a hagyományos *irodalomtörténetet*, sőt ellenkezőleg, újrahasznosította annak elveit, módszereit és céljait. Ám ez a folytonosság csupán viszonylagos. Az intertextualitásra nem tekinthetünk úgy, mint a klasszikus forráselemzés egyszerű átnevezésére, ami csupán arra szolgálna, hogy friss színben tüntesse fel a „leszármazás”, „hatás”, „modell” vagy „imitáció” jól ismert kérdéseit. Az intertextualitás elmélete ugyanakkor nem redukálható arra a gondolatra sem, hogy minden szöveget azok a hasonlóságon, ellentétén, különbözőségein stb. alapuló kapcsolatai határoznak meg, melyek egy vagy több korábbi vagy kortárs szöveghez fűzik, s amelyekből a velük szemben érzett rokon- vagy ellenszenv függvényében ihletet meríthetett. Az intertextualitásnak ennél nagyratörőbb és radikálisabb célkitűzései vannak: a szövegek olvashatóságának feltételeit kívánja újradefiniálni, meg akarja változtatni, hogy miként tekintünk az irodalmi művekre, arra ösztökélve bennünket, hogy ne elszigetelt, önmagukban vagy egy szűk referenciális körben zárt entitásokként gondoljunk rájuk, hanem mint egy olyan viszonyrendszer elemeire, melynek minden tagja kölcsönösen függ egymástól.

Az intertextualitás hipotézisének lényege tehát a következő: az irodalmat kölcsönös interakciók hálózataként kell elképzelnünk, mint globális jelen-létet, ami a korábban már-megírtnál indul ki. Egyfajta interaktív könyvtárként kell tekintenünk rá, ahol minden újonnan megjelenő szöveg arra hivatott, hogy hatást gyakoroljon a többire, módosítsa azok jelentését és hatásmezejét, miközben cserébe maga is a többi szöveg befolyása és az általuk kiváltott nézőpontváltozások hatása alá kerül, melyek formáját és jelentését is érintik, fogantatása és megjelenése történelmi *terminus a quo*jától az olvasatok történetében betöltött *terminus ad quem*jéig. Hacsak nem a játék kedvéért – de akkor sem minden eredmény nélkül, mint azt Pierre Bayard *Le plagiat par anticipation (Az anticipált plágium)*¹ című műve mutatja –, az intertextualitás nem kérdőjelezi meg a kauzális időrend szabályait: az intertextuális hatást mindig egy korábbi szöveggel való tényszerűen bizonyítható összefüggés váltja ki. Mivel azonban ezt az oksági viszonyt az irodalmi galaxis bármely szegletében kereshetjük, az intertextualitás újabb és újabb tudós olvasatok végtelen kihívását állítja a művelt olvasók elé, hiszen a tanulmányozott szöveget megelőző összes szöveget, összes korszakot és összes kultúrát magában foglalja: amennyiben

¹ Pierre BAYARD, *Le plagiat par anticipation*, Paradoxe (Paris: Les Éditions de Minuit, 2009), 160.

jelentős egyezések állapíthatók meg közöttük, egy ékírásos sumer költeményt teljes joggal illeszthetünk egy mai kínai regény intertextusába.

Ha pusztán a kölcsönös interaktivitás terepeként tekintünk rá, az irodalmi univerzum intertextuális szempontból elvben ugyanolyan ellenálló a felejtéssel szemben és ugyanolyan érzéketlen az idő iránt, mint a Freud által elképzelt Tudattalan: amióta az írás létezik, minden belesodródik egy évezredes emlékfolyamba, ahol semmi nem vész el, és minden folyamatosan változik. Az addig kiadatlan művek és értelmezések felbukkanásának köszönhetően a szövegek közötti egyensúly folyton átrendeződik, így átstrukturálódnak az intertextuális kapcsolatrendszerek és új jelentések jönnek létre. A kritikus dolga, hogy mindent átfogó tudásra törekedve megismerje e kapcsolatok rendszerét és megrajzolja térképüket, s a szövegek közötti kötelékek látható nyomait alkotó egyezéseket feltárva megmutassa, hogy a megjelent művek milyen folyamatok révén teremtik meg kölcsönösen egymást.

INTERTEXTUALITÁS: AZ ELMÉLET SZÜLETÉSE²

Az intertextualitás fogalma 1968–69-ben bukkant fel először, a Tel Quel csoporthoz köthető két kiadványban: a *Théorie d'ensemble (Halmazelmélet)*³ egy gyűjteményes munka, Sollers, Kristeva, Foucault, Barthes és Derrida tollából, a *Sèmeiotikè*⁴ pedig Julia Kristeva tanulmánya, melyben 1966 és 1969 között született írásait gyűjtött össze. A *Théorie d'ensemble*-ban Philippe Sollers az önmaga szentségébe és egyediségébe merevedő szöveg képét kritizálja, és az „intertextualitás” viszonylagosságot feltételező elképzelését javasolja helyette, amelyet a szovjet kritikustól, Mihail Bahtyintól kölcsönzött: „Minden szöveg más szövegek metszéspontjában helyezkedik el, melyeknek egyszerre új olvasata, felerősítése, sűrítménye, módosulata és kivonata.”⁵ Ugyanebben a műben (*A szövegstrukturálás problémája*) Julia Kristeva a középkori regény, a *Jehan de Saintré lovag története* példáján szemlélteti, pontosan mit is kell érteni intertextualitás alatt: „azt a textuális interakciót, amely egyetlen szövegen belül alakul ki”, s amely lehetővé teszi, hogy

² Pierre-Marc de BIASI, „Intertextualité (Théorie de l’)”, in *Dictionnaire des genres et notions littéraires*, préface François NOURISSIER et Pierre-Marc de BIASI, Encyclopædia Universalis, 371–378 (Paris: Albin Michel, 2001). Az *Encyclopædia Universalis* „Corpus” kötetében (Párizs, 1989, 514–516) megjelent szöveg új kiadása.

³ *Théorie d'ensemble*, Tel Quel (Paris: Seuil, 1968), 414.

⁴ Julia KRISTEVA, *Sèmeiotikè*, Tel Quel (Paris: Seuil, 1969).

⁵ Philippe SOLLERS, „Écriture et révolution”, in *Théorie d'ensemble*, 69–82, 67–69.

úgy tekintünk egy adott szövegstruktúra különböző szekvenciáira (vagy kódjaira), mint más szövegekből merített szekvenciák (vagy kódok) transzformációjának eredményére. [...] A megismerő alany számára az intertextualitás az a fogalom, amely jelzi azt a módot, ahogyan a szöveg a történelmet olvassa, és ahogyan beilleszkedik a történelembe.⁶

A *Semeiotikével* Kristeva visszatér e módszertani eszköz meghatározásához, pontosítva, hogy a fogalom mi mindent köszönhet Mihail Bahtyin munkásságának. Állítása szerint az intertextualitás olyan „felfedezés, amit Bahtyin vezetett be először az irodalomelméletbe: minden szöveg idézetekből felépített mozaik, egy másik szöveg abszorpciója és átalakítása. Az interszubjektivitás fogalom helyére az intertextualitásé kerül [...]”⁷

Maga Bahtyin nem az intertextualitás, hanem a „dialogizmus”⁸ fogalmát használja, ami arra a gondolatra épül, hogy a regényszerkezet eleve hajlamos nyelvi, stilisztikai és kulturális építőelemek széles tárházának többszólamú integrálására: ezen elemek hatékony együttműködése teremti meg az intertextualitást. Az „inter-textualitás” fogalma 1972 óta van jelen a lexikográfiában. A *Dictionnaire encyclopédique des sciences du langage (A nyelvtudományok egyetemes szótára)*⁹ függelékében François Wahl beszél arról „a többszörösen összetett, változó hierarchiájú kapcsolatrendszerrel”, melynek révén a szöveg a nyelv alapvető szabályainak helyébe lépteti saját rendszerét. 1975-re a fogalom eléggé meggyökeresedett ahhoz, hogy Roland Barthes az *Encyclopædia Universalis*ban megjelent, *Texte (théorie du) [A szöveg (elmélete)]*¹⁰ című összefoglaló tanulmányában szentesítse. Az intertextualitás fogalma ettől kezdve elfogadottá válik, de természetesen nem minden fenntartás nélkül. Az 1976-os

⁶ Julia KRISTEVA, „A szövegstrukturálás problémája”, ford. KOVÁCS Tímea, *Helikon* 42 (1996): 14–22, 18–19.

⁷ Julia KRISTEVA, „Bahtyin: A szó, a párbeszéd és a regény”, ford. KOUDELÁNÉ SZIKLAY Zsuzsanna, *Helikon* 14 (1968): 115–125, 116.

⁸ *A Dosztojevszkij poétikájának problémáiban* (ford. KÖNCZÖL Csaba, SZÓKE Katalin, HETESI István és HORVÁTH Géza [Budapest: Gond-Cura–Osiris Kiadó, 2001], 337), a *François Rabelais művészete, a középkor és a reneszánsz népi kultúrájában* (ford. KÖNCZÖL Csaba [Budapest: Európa Könyvkiadó, 1982], 591), majd kicsit később *A regény esztétikája és elmélete*, illetve *A verbális alkotás esztétikája* című munkáiban.

⁹ *Dictionnaire encyclopédique des sciences du langage*, éd. Oswald DUCROT et Tzvetan TODOROV (Paris: Seuil, 1972), 492.

¹⁰ Roland BARTHES, „Texte (théorie du)”, in Roland BARTHES, *Œuvres complètes*, 5 t. 2:1677–1689 (Paris: Seuil, 1994). (Az *Encyclopædia Universalis* szócikke, 1973.)

évben csak úgy sorjáznak az intertextualitással kapcsolatos új kiadványok,¹¹ melyek tovább népszerűsítik, ugyanakkor le is egyszerűsítik a fogalmat, amelyet ettől fogva úgy határoznak meg, mint „a szöveg egyéb szövegekhez fűződő kapcsolatainak magában a szövegben megmutatkozó összességét.”¹² Az intertextualitás egyszerűbben alkalmazható, kevésbé ijesztő és iskolásabb elméletté formálódik, így összeegyeztethetővé válik az egyetemi hagyományokkal: a „forráselemzéssel”, a pastiche és a paródia tanulmányozásával, sőt az összehasonlító irodalomtudománnyal is.

Ezt a folyamatot tovább erősíti az „intertextus” kapcsolódó fogalma körül felmerülő terminológiai bizonytalanság. Laurent Jenny szerint „az intertextus alatt olyan szöveget értünk, amely egy bizonyos számú szöveget fogad magába, ugyanakkor továbbra is egy értelem irányítja”.¹³ Michel Arrivé ehhez képest tágabb meghatározást javasol: álláspontja szerint az intertextus „mindazon szövegek összessége, melyek intertextuális viszonyban vannak egymással”.¹⁴ Michael Riffaterre kizárólag azt a szöveget látja benne, amelyre hivatkozás történik, Pierre Malandain pedig azt javasolja: „Az intertextusban elsősorban azt a fiktív teret kell látnunk, melyben az intertextualitást létrehozó kapcsolatok megvalósulnak”.¹⁵ A fogalom a bizonytalankodás ellenére gyökeret ver a kritikai nyelvhasználatban, mely egyértelműen kapcsolatépítő természetét emeli ki. Julia Kristeva 1976-ban éppen azért hangsúlyozza újra az intertextualitás transzformációs jellegét, hogy leszámoljon ezzel a „szakadár” megközelítéssel, és „különböző szövegekhez tartozó, egymást kölcsönösen módosító egységek metszéspontjaként”¹⁶ definiálja újra a fogalmat.

Az 1979–82 közötti évek az elmélet nagykorúvá válásáról tanúskodnak, köszönhetően Michael Riffaterre munkáinak,¹⁷ aki írásaiban jelentősen kitolja

¹¹ A *Poétique* folyóirat különszámot (27. szám) szentelt a fogalomnak, melyben Laurent Jenny *A forma stratégiája* és André Topia *Contrepoints joyciens* című írásai is helyet kaptak. Dominique Maingueneau *Initiation aux méthodes de l'analyse du discours* című munkájában (Paris: Hachette, 1976) a fogalom pedagógiai célú egyszerűsítését javasolja, s a transzformációs helyett inkább relációs jellegét emeli ki.

¹² Dominique MAINGUENEAU, *Initiation aux méthodes de l'analyse du discours* (Paris: Hachette, 1976), 17.

¹³ Laurent JENNY, „A forma stratégiája”, ford. SEPSI Enikő, *Helikon* 42 (1996): 23–50, 37.

¹⁴ Michel ARRIVÉ, „Pour une théorie des textes poly-isotopiques”, *Langages* 8, no. 31. (1973): 53–63, 61.

¹⁵ Pierre MALANDAIN, *La fable et l'intertexte* (Paris: Temps actuels, 1981), 11.

¹⁶ Annick Bouillaguet Julia Kristevát idézi. „Une typologie de l'emprunt”, *Poétique*, no. 80. (1989): 489–497, 489.

¹⁷ Michael RIFFATERRE, *La production du texte* (Paris: Seuil, 1979); Michael RIFFATERRE, „La syllepse intertextuelle”, *Poétique*, no. 40. (1979): 496–501; Michael RIFFATERRE, „Az inter-

az elmélet határait: „Az intertextualitás az a jelenség, amelyben az olvasó egy mű és az azt megelőző vagy követő más művek között fennálló összefüggéseket észleli.”¹⁸ Ez az elgondolás végeredményben az irodalmisággal azonosítja az intertextualitást. „Az intertextualitás [...] az irodalmi olvasás sajátja. Egy-magában hozza létre a jelentésséget, miközben a lineáris olvasás az irodalmi és nem irodalmi szövegek esetében is csupán jelentést teremt.”¹⁹

De Riffaterre szerteágazó kutatásai (Baudelaire-ről, Bretonról, Desnosról, Du Bellayról, Éluard-ról, Gautier-ról, Gracq-ról, Hugóról, Leirisről, Mallarméről, Ponge-ról...) igen pontosan körülhatárolt intertextuális jelenségek értelmezésére összpontosítanak. Az olvasásnak ez az új módja, mely magát az irodalmiság titkát volna hivatott feltárni, megújítja Kristeva hipotézisét, melyet szövegek mikroolvasatának gazdag tapasztalatával gyarapít, egyúttal azonban a kritikus felelősségébe is utal. Ebben a megközelítésmódban kevés hely jut az interaktív kölcsönösségnek, amely a szöveg és az intertextus kapcsolatát olyan jelenségek színterévé tette, ahol feltárul a „szöveg munkája”, vagyis az a fogalom, amely egy adott pillanatban a szöveggenetikát is útjára indítja majd.

A korszak másik fontos hozadéka Antoine Compagnon 1975 körül elkezdett és 1979-ben megjelent, *La Seconde main ou le travail de la citation (Másodkézből, avagy az idézet a szövegben)*²⁰ című munkája, mely az idézés intertextuális gyakorlatának első, széleskörű és átfogó vizsgálata. Compagnon felfogása szerint az idézés „egy diskurzusegység megismétlése egy másik diskurzusban”,²¹ vagyis egy kiindulási szövegből (1. szöveg) vett megnyilatkozás – az idézett szöveg – reprodukálása egy befogadó szövegben (2. szöveg). Az idézési folyamat fenti leírását rendszerezve Antoine Compagnon azt javasolja, hogy e folyamatot tekintsük az irodalmi írás modelljének, hiszen ez utóbbi szerkezetében ugyanilyen transzformációs és kombinációs elvárások érvényesülnek. „Az írás munkája attól fogva, hogy különálló és egymáshoz nem kapcsolódó elemeket kell egységes és koherens egészzé gyúrni, újraírás [...], minden írás kollázs és glossza, idézet és kommentár.”²²

Antoine Compagnon tanulmánya az irodalmi jelenség értelmezésének alapvető eszközévé emeli az intertextualitást, ám annak csak egyik legnyilván-

textus nyoma”, ford. SEPSI Enikő, *Helikon* 42 (1996): 67–81; Michael RIFFATERRE, *Sémiotique de la poésie* (Paris: Seuil, 1982).

¹⁸ RIFFATERRE, „Az intertextus nyoma”, 67.

¹⁹ RIFFATERRE, „La syllepse intertextuelle”, 496.

²⁰ Antoine COMPAGNON, *La Seconde main ou le travail de la citation* (Paris: Seuil, 1979).

²¹ Uo., 54.

²² Uo., 32.

valóbb formáját vizsgálja: egy szöveg tényleges és szó szerinti jelenlétét egy másikban, az idézés és az írás folyamatai között megfigyelhető hasonlóságokat.

SZÍNRE LÉP GENETTE

Az elméletet végül nem az irodalomkritika, hanem a *poétika* tette tisztába, mégpedig annak köszönhetően, hogy túl kívánt lépni a szövegek egyedi jellegzetességein és csak az *architextus* érdekelte, vagyis azon általános kategóriák (diskurzustípusok, megnyilatkozási módok, irodalmi műfajok stb.), melyekbe minden szöveg beletartozik. Elsőként, programszerűen az *Introduction dans l'architexte (Bevezetés az architextusba)*,²³ majd immár kidolgozottabb formában a *Palimpsestes: La littérature au second degré (Palimpszesztusok: Az irodalom és ami mögötte van)*²⁴ című munkájában, Gérard Genette az elméleti háttér teljes átdefiniálását tűzi ki célul, hogy pontosan meghatározhatóvá váljon az intertextualitás sajátossága. Ez a rendszerezés csak a hermeneutikai módszertől alapvetően idegen, külső nézőpontból fogalmazódhatott meg, nevezetesen annak a *transztextualitás*nak a szemszögéből, amelyet Genette a poétika tárgyává emel és „a szöveg textuális transzcendenciájaként” határoz meg, ami magában foglal mindent, „ami a szöveget nyilvánvaló vagy rejtett kapcsolatba hozza más szövegekkel”.²⁵ A transztextualitás ugyanakkor távolról sem azonosítható az intertextualitással, éles választóvonalak húzódnak közöttük, Genette pedig a transztextuális kapcsolatok öt típusát különbözteti meg:

- az intertextualitást, abban az értelemben, ahogyan Julia Kristeva meghatározta, vagyis szigorúan mint „egy szövegnek egy másik szövegben való tényleges jelenlétét”
- a paratextualitást, vagyis azt a viszonyt, amely a szöveget az irodalmi műnek nevezett szövegegyüttes keretén belül közvetlen szövegi környezetéhez (cím, alcím, belső cím, előszó, utószó, előljáró beszédek, jegyzetek stb.) fűzi
- a metatextualitást, vagyis azt a gyakran „kommentárnak” nevezett kapcsolatot, amely egy szöveget egy róla szóló szöveggel összeköt, anélkül,

²³ Gérard GENETTE, *Introduction dans l'architexte* (Paris: Seuil, 1979), 89.

²⁴ Gérard GENETTE, *Palimpsestes: La littérature au second degré* (Paris: Seuil, 1982), 474.

²⁵ Gérard GENETTE, „Transztextualitás”, ford. BURJÁN MÓNika, *Helikon* 12 (1996): 82–90, 82.

hogy az utóbbi feltétlenül szó szerint idézné az előbbit: ez a „*par excellence* kritikai kapcsolat”

- a hypertextualitást, vagyis azt a kapcsolatot, amikor egy szöveg egyszerű transzformáció vagy imitáció révén egy korábbi szöveg derivációja: ide sorolandó a paródia és a pastiche
- az architextualitást, vagyis azt a néma, implicit vagy lakonikus kapcsolatot, mely a szövegnek egy műfaji kategóriához való tisztán „rendszerbéli hovatartozását” jelöli.²⁶

Ez a fogalmi rendszer sok homályos pontra fényt derít, és sok olyan ellentmondást felold, melyek korábban akadályozták a kritikai metadiskurzust: lehetővé teszi például, hogy az intertextualitás területét elválasszuk a pastiche és a paródia hipertextuális mezejétől, melynek megvannak a saját szabályai. Ahogyan azt Gérard Genette megjegyzi, az intertextualitásról született kortárs munkák minden gond nélkül beilleszthetők a meghatározásai által kijelölt keretekbe: akár Antoine Compagnonra és az idézés gyakorlatára, akár Julia Kristeva plágiumelemzésére, akár Michael Riffaterre utalással és implicit intertextussal kapcsolatos munkáira gondolunk. Az intertextualitás tág értelmezésével szakító *Palimpsestes* nem ássa alá a mérvadó intertextuális kutatásokat, de nem is talál visszhangra náluk. Genette 1982-ben megjelent munkája csak fokozatosan fejtette ki hatását.

A fogalmak hatékony elhatárolása ugyanakkor az 1980-as évek szinte minden intertextológiai kutatásában érvényre jutott, néhány fiatal kutató pedig nemcsak elfogadta Genette felvetéseit, hanem tovább pontosította definíciós javaslatait. Köztük Annick Bouillaguet, akinek 1988-ban, a Paris III egyetemen megvédett értekezése a *La pratique intertextuelle de Marcel Proust...* (*Marcel Proust és az intertextualitás gyakorlata...*)²⁷ címet viselte. Ez a tanulmány egyértelművé tette, hogy az intertextuális kölcsönzés definíciójának keretei világosan kijelölhetők két fogalom, a „szó szerinti” és az „explicit” által meghatározott rendszerben. Az *idézet* szó szerinti és explicit kölcsönzés, a *plágium* szó szerinti, de nem explicit, a *hivatkozás* nem szó szerinti, de explicit, az *utalás* nem szó szerinti és nem explicit kölcsönzés. A prousti regényvilág szövegeire alkalmazva ez az eszköz számos mindaddig észrevétlen vagy titokzatos szövegjelenség tisztázását lehetővé tette.

²⁶ A transztextuális kapcsolatokkal összefüggésben lásd: uo.

²⁷ Annick BOUILLAGUET, *La pratique intertextuelle de Marcel Proust dans A la recherche du temps perdu : les domaines de l'emprunt (Marcel Proust és az intertextualitás gyakorlata)* Az eltűnt idő nyomában *regényfolyamában: a kölcsönzés határai*. Megjelent a Titre kiadónál (Párizs, 1990) *Marcel Proust: le jeu intertextuel (Marcel Proust: az intertextuális játék)* címen.

Gérard Genette meghatározó munkái az 1979-es *Introduction dans l'architexte*-től az 1987-es *Seuils (Küszöbök)*²⁸ című kötetig abban az időszakban születtek, amikor új módszer jelent meg az irodalmi szövegek értelmezésére: a genetikus kritika, mely az írók kéziratának gazdag, de mindaddig alig-alig feltárt kincsesbányáját szándékozott kiaknázni, hogy teremtésük folyamatán keresztül értelmezze a műveket. Néhány nagy korpusz, mint Heine, Hugo, Flaubert, Zola, Proust, Joyce, Valéry stb. kéziratai hamar olyan meghatározó kutatások tárgyává váltak, melyek során az intertextológiai elemzés összekapcsolódott a szöveggenézis vizsgálatával. A módszer, mely a szöveg harmadik dimenziójában, nevezetesen létrehozatalának folyamatában igyekszik megérteni az intertextualitás jelenségét, azt a kritikai kihívást tűzi ki maga elé, hogy az „előszövegben” tárja fel, miként alakul át a tényrögzítő információ, a kölcsönzés, az idézet, a hivatkozás vagy az utalás egy olyan folyamat eredményeként, melynek lépéseit a mű archívumán keresztül pontosan nyomon követhetjük.

Az új Paris VIII és Paris VII egyetemek, illetve a párizsi ENS²⁹ meghatározó szerepén túl néhány kutató szoros személyes kapcsolata is alapvető szerepet játszott abban a szinergiában, ami ekkoriban intertextualitás, poétika és a kéziratok elemzése között kialakult. E kapcsolat erőteljes szimbóluma, az exogenezis fogalma a Flaubert-ről folytatott szöveggenetikai kutatások keretén belül jelent meg, melyeket Gérard Genette felesége fogott össze éppen akkoriban, amikor férje kiadta *Introduction dans l'architexte* (1979) című munkáját. A kiterjedt, több korpuszon, közöttük nevezetesen az író jegyzetfüzetében (*carnet d'écrivain*)³⁰ folytatott átfogó kutatások hamarosan lehetővé tették a genetikus kritika számára, hogy hadrendbe állítsa a poétika kategóriáit, s ezzel gyökeresen átformálja a „forrás” hagyományos értelemben vett fogalmát, mégpedig úgy, hogy az archívumokon keresztül bizonyítsa az irodalmi szövegek fogantatása, előkészítése, a hozzájuk kapcsolódó dokumentációs munka és a szövegalkotás során működésbe lépő intertextuális folyamatok valós és összetett létét. Ebben a kontextusban fogalmazódott meg az exogenezis elmélete.

²⁸ Gérard GENETTE, *Seuils* (Paris: Seuil, 1987), 389.

²⁹ École normale supérieure

³⁰ Az 1980-as években több nagy jegyzetfüzet-korpusz (Zola, Flaubert, Proust, Valéry, Gide stb.) jelent meg teljes kiadásban. Az ITEM két év szemináriumi munkáját szentelte e célnak, majd 1990-ben Párizsban, Louis Hay irányítása mellett, a CNRS *Textes et manuscrits* sorozatában megjelent a *Carnets d'écrivains* első kötete.

EXOGENEZIS: EGY ELMÉLET SZÜLETÉSE

Az *exogenezis* fogalmát (az *endogenezis*ével társítva) 1979-ben, a tudományterület egyik legelső elméleti szövegében³¹ Raymonde Debray-Genette honosította meg a szöveggenetika szakkifejezéseinek sorában, abban az időszakban, amikor az ENS-ben kutatócsoportot alapított Flaubert kéziratának tanulmányozására. A stiláris megformálás (endogenezis) jelentősége mellett elkötelezett, de a kutatáshoz és dokumentációhoz is soros szálakkal kötődő flaubert-i írásmód jellegzetességeit feltárni hivatott exogenezis fogalma arra rendeltetett, hogy az intertextualitás elméletét a szövegek születését kísérő dokumentumok szerteágazó, de összetett és sokszor makacs valóságával összehangolva, Flaubert-én túl számos egyéb genetikus korpuszt megvilágítson. Az endogenezis/exogenezis fogalompárosa azzal a céllal jött létre, hogy a kritikai elemzés eszközeit a kéziratok tanulmányozására ültesse át. Több olyan fogalompárt is átvett, melyeket az irodalomtörténet és az új kritika alkotott, hogy olyan ellentétpárok segítségével értelmezze a kiadott szövegeket, mint a mű/forrás, eredetiség/imitáció, modell/másolat, szöveg/intertextus, poétikai funkció/referenciális funkció stb. A genezis dokumentumain keresztül tanulmányozható, folyamatban lévő írásra gyakran meglehetősen rosszul alkalmazhatóak ezek a kettősségek, a folyamat ugyanakkor rávilágít arra a két, egymással ellentétes működésmódra, melyek a fenti ellentétpárok többségét magukban foglalják, átvéve bizonyos jellemzőiket: az egyik a csupán saját eszközeiből teremtő, a másik a hozott forrásokból építkező írás.

E binom segítségével körülhatárolhatjuk és azonosíthatjuk az írás működésének két sémáját, miközben ahhoz is hozzájárul, hogy némi rendet teremtsünk ebben a temporalizált genetikus univerzumban, melyet oly sok változó, paradox, összetett, kölcsönös és visszafordítható jelenség alkot, hogy az önmagában zárt, nyomtatott szöveg relatív állandóságához szokott hagyományos kritika eszközeivel értelmezhetetlen volna. A genezis dinamikus, diachrón folyamatai nem helyezhetők a szövegben fellelhető strukturális, szinkron jelenségek fölé, s ennek fordítottja is igaz, hiszen azok a fogalmak (mint a *szöveg* és az *intertextus*), melyek a kiadásban megjelent művek értelmezésére jöttek létre, önmagukban szintén nem alkalmasak azoknak az endogenetikussal és exogenetikussal kapcsolatos folyamatoknak az azonosítására, melyek a genezis világában az írás aktusának két meghatározó, többé-kevésbé ellentétes, ugyanakkor dialektikus módozatát jelentik.

³¹ Raymonde DEBRAY-GENETTE, „Génétiqve et Poétique: le cas Flaubert”, in *Essais de critique génétique*, éd. Louis HAY, Textes et manuscrits, 23–67 (Paris: Flammarion, 1979).

Az endogenezis egy spontán folyamat viszonylagos autonómiáját tárja elénk, melynek során az írás a bensőségesség kifejeződéseként kizárólag a nyelv eszközeire, az író képzeletvilágára és esztétikai döntéseire hagyatkozva bontakozik ki. Az exogenezis ugyanakkor az externalizáció folyamatainak logikáját fejezi ki, melyek révén az írás kiszakítja magát saját bensőségességéből, nomáddá válik és egy önmagától eltérő dolog függvénye lesz, hogy önmagán kívülről merített anyagokkal gazdagítsa formáit és tartalmi elemeit: a referenciális tapasztalat, az intertextuális olvasat, a tudós kutatás vagy a tényfeltáró vizsgálódás által.

Az endogenezis és az exogenezis főnevesítéssel képzett neologizmusok, a francia tudományos nyelvből származnak, az *endogén* és *exogén* melléknevekből, melyek a botanikában a növényvilág két nagy családjának megkülönböztetésére szolgálnak. Görög tőről fakadó tudományos kifejezések: az „*exo*” (kívül) és „*genein*” (létrehoz) szavakat egyesítő *exogén* jelentése „kívülről fakadó és növekvő”, míg az *endogén* (a belülről jelentésű „*endon*”-ból) annyit tesz, „ami belülről fejlődik”. Az *endogén* növények törzsének átmérője úgy növekszik, hogy a szár belsejében alakul ki az újabb fás szövet, míg az *exogén* növényeknél a korábban keletkezett rétegeken kívül fejlődik ki az újabb fás kéreg. Ezzel a megkülönböztetéssel a növekedés helye szerint (az egyik a középpontban, a másik a periférián) elkülöníthető egymástól a fejlődés két módja, de mindkét esetben belülről fakadó gyarapodásról van szó: az *exogén* esetében bentről kintre, vagy belülről kívülre, az *endogén* esetében bentről bentre, vagy belülről belültre mutat a növekedés iránya.

Vajon a szövegek esetében is hatékony ez a megkülönböztetés? Az endogenezis esetében kétségtelenül: az írásfolyamat természetesen belülről befelé halad; ezt az elvet követi a csak önmagából táplálkozó írás. Ezzel szemben úgy tűnik, hogy az exogenezisre már egyáltalán nem találó a botanikai párhuzam, hisz irodalmi megfelelője az a folyamat, amelyben az írás kiszakítja magát saját bensőségességéből és külső források felkutatására indul, hogy magába vetítse azokat. Látszólag semmi összefüggést nem mutat a növény exogenezisével, ami egy belső teremtő folyamat periférikus megnyilvánulása.

Bár úgy tűnik, hogy az irodalmi exogenezis éppen a magábavetés miatt különbözik a botanikai exogenezistől (a belülről fakadó külső növekedéstől), a kéziratok azt bizonyítják, hogy ez a magábavetés szinte mindig a mű fogantatásának vagy megszövegezésének lényegéből fakadó belső parancsra felel. Az endogenezisen belül fogalmazódik meg a terv, hogy kívülről kell szöveget szerezni, s az írás benső lényege határozza meg ennek a szerzésnek a feltételeit: melyik legyen az az idézet, melyik szerzőtől, milyen típusú doku-

mentumra van szükség, milyen keretben, milyen tartalommal, milyen céllal, milyen viszonyban a már megírttal és az endogenetikus kontextussal stb. Az exogenetikus tér kezdetben némán kong és légüres, egy szükséglet vagy hiány, melynek természetét, formáját, kiterjedését és elhelyezkedését az endogenezis határozza meg. De nem feledkezhetünk meg arról az igen gyakori esetről sem, amikor maga az intertextus az írói vállalkozás forrása; azokról a helyzetekről, amikor az író tudatosan olyan tárgyak felfedezésére indul, melyeket nem ismer, pusztán örömszerzés céljából, hogy meglepje önmagát és elmerüljön a kutatásban; azokról a forgatókönyvekről, ahol a dokumentarista munka végigkíséri a szövegalkotás folyamatát... Röviden tehát, az intertextuális exterioritáshoz való exogenetikai visszakanyarodás a szépirodalmi írás meghatározó és állandó alkotóeleme, de az endogenezis mindig ott öröködik felette, ellenőrzése alatt tart minden kitérőt, és magának követeli a „végső vágás” jogát. Az exogenetikai bővülés ily módon valóban az írás lényéből fakadó belső parancsra adott válaszként jelenik meg, ahogyan az az exogén növény növekedéséről is elmondható.

Marad hát a botanikai definícióval kapcsolatos második probléma: az exogenitás mint perifériás növekedés. Bár ez a kép látszólag igen távol áll az irodalmi valóságtól, valójában mégsem ez a helyzet. Az exogenetikus (például dokumentarista) munka növénytani jelentéséhez hasonlóan a kéziratok periférikus írásrétegeinek (jegyzetkötegek, jegyzetfüzet lapok, dossziék vagy cédulák) megjelenésében ölt testet, melyek a genezis adott pillanatában egyfajta hibrid, egyszerre külső és belső szöveganyaggá állnak össze, amely egy ideig az endogenetikus szövegalkotás közvetlen közelében, annak külső peremén marad. A behozott írásrétegek a szerkesztés alatt álló kézirat körívén rakódnak le, a szó szoros értelmében vett piszkozattól kezdetben elkülönülő hordozókon. Az exogenetikus töredékek csak egy későbbi fázisban, egy újabb válogatást követően oszlanak el magukon a piszkozatlapokon, közel betoldásuk helyéhez, de a leggyakrabban anélkül, hogy azonnal beépülnének az írásba: a margókon, egy-egy félig üresen hagyott oldalpáron, vagy akár a piszkozatokba ragasztott cédulákon. Röviden, gyakorlatának materiális vonatkozásait tekintve a szövegi exogenezis bizonyos hasonlóságot mutat botanikai modelljével: olyan perifériás növekedés, mely egy centrális folyamatból ered, de kívülről gyarapodik, az eredeti anyagra ráépülő külső réteg pedig a későbbiek során maga is belsővé válik az exogén endogénbe való beolvadása és újabb intertextuális rétegek beépülése által.

Végezetül ne feledjük, hogy a botanikai analógia mellett az élettudományokon belül létezik egy másik, még szigorúbban szabályozott terület, ahol az

„endogenetikus” és „exogenetikus” fogalmak egyértelmű ellentétet jelölnek a belső és külső kauzalitás között: az orvostudomány. Az orvosi szakszókincsben az exogenezis azt jelöli, „ami a szervezeten belül alakul ki” egy tisztán belső folyamat során. „Endogén mérgezésről” beszélnénk például, ha a mérgezés a szervezet működési zavara miatt alakulna ki, bármiféle külső mérgező ágens jelenléte nélkül. Ezzel szemben „exogén mérgezést” emlegetnénk, ha külső patogén ágens volna kimutatható, és a mérgezés forrása az annak kitett szervezeten kívül volna keresendő.

ENDOGENEZIS: AZ AUTO-REFERENCIÁLIS FOLYAMAT

Az endogenezis minden alkotófolyamatot magában foglal, mely magára az írás tevékenységére összpontosít: a szellemi munkát, melynek során az író kidolgozza az előszöveg anyagait, miközben kizárólag saját eszközeire hagyatkozik, legyen szó akár képzelőerejének mozgósításáról, akár a tervezéssel, rendszerezéssel és a szöveggé formálással kapcsolatos tennivalókról, a kidolgozás jellegétől és készütségi fokától függetlenül. Endogenezisnek fogjuk tehát nevezni azt a folyamatot, melynek során az író kigondolja, megtervezi, kidolgozza és átalakítja az előszöveg anyagát, anélkül, hogy ehhez külső dokumentumokat vagy információkat hívna közvetlenül segítségül, pusztán az emlékezés, a szimuláció, a megformálás vagy belső átrendezés révén, vagy éppen az előszöveg korábbi anyagának átalakításával. Bár más folyamatok is ösztönzik, az endogenezis alapvető terepe a *piszkozat*. Hatása különösen nyilvánvaló a szövegalkotás kezdeti fázisaiban, amikor az írás a szerkezeti vázlat elliptikus adatait mondatokba rendezett bekezdésekké szervezi: a piszkozat ugyanazon szakaszában a javítás során kihagyások, betoldások, áthelyezések és cserék történnek, a tisztázat új lapra kerül, mely maga is egy vagy több javítási művelet és betoldás tárgya lesz. A két transzformációs hullám végeztével, csupán az írás önmagán végzett munkájának hatására e szakasz új változata akár kétszer-háromszor olyan hosszúvá válhat, mint az eredeti töredék. Ez a látványos növekedési folyamat nagyon hasonló képet mutat az élővilágban a magzati fejlődéssel, ami megmagyarázza, hogy miért is szaporodhattak el ennyire a kétféle „genetika” közötti analógiák.

De a genesis tanulmányozása azt is bebizonyította, hogy az endogenetikus fejlődés folyamata számos írónál az előszöveg tömeges törlésével és rövidítésével is együtt járhat. Nevezetesen egy olyan átírás formájában, mely a különböző szövegváltozatok végére a korábban létrehozott előszöveg anyagának

nagyrészt megsemmisíti (Flaubert esetében például –40% ez az arány). Ez a kivonási eljárás minden bizonnyal az endogenezis legtisztább megnyilvánulási formájaként értelmezhető, mert amíg az additív írással kapcsolatban mindig felmerülhet a gyanú, hogy kívülről származó elemeket görget magával, egyértelmű, hogy néhány különleges kivételtől eltekintve (cenzúra, a források felhasználására vonatkozó kötelmek, vagy egy elliptikus modell imitációja) az önmagát visszametsző írás csak egy önreferenciális gazdaságossági döntés alapján törekedhet a törlésre.

Legyen akár hozzáadó vagy kivonó jellegű, az endogenezis az előszöveg legszélsőségesebb stádiumaiban is megfigyelhető. Mindenekelőtt a kreatív folyamat forrásánál, a kezdeti tervezés szakaszában, egy kezdetleges terv vagy egy előkészítő vázlatfüzet korábban készített jegyzeteinek formájában, melyekhez az író vagy kizárólag saját gondolatainak és fantáziájának erőforrásait vette igénybe, vagy éppen saját korábbi forrásaiból már megírt ötleteit használta fel. Ilyen értelemben beszélhetnénk egy, az írást megelőző, felfedező, előkészítő, tervező, scenikai stb. természetű endogenezisérről, szembeállítva ezt mindazokkal az exogenetikus nyomokkal, melyeket a munkának ugyanebben a szakaszában egy esetleg előzetesen végzett dokumentációs tevékenység, vagy minden egyéb, az írást megelőző referenciális vagy irodalmi kutatás hagyott maga után.

Az endogenezissel találkozhatunk a szövegfejlődés másik végpontján, a nyomdai levonatok javításaiban is, melyek nagyon különböző átalakulások színterei lehetnek: előfordul, hogy az író az utolsó pillanatban meggondolja magát és úgy dönt, hogy alapjaiban alakítja át a gyakorlatilag kész szöveget, vagy éppen ellenkezőleg, csak apró részleteket módosít a megfogalmazásban, hogy kiküszöböljön egy-egy szó- vagy hangismétlést, amit korábban nem vett észre.

Végezetül az endogenezis olyan eljárást is jelöl, mely messze túlmutat az írás szigorú értelemben vett területén. Egy rajz vagy grafika is endogenetikai természetűnek bizonyulhat, ha nem egy külső tárgy rögzítéséről, hanem egy, az írás által teremtett vagy céljául kitűzött fiktív entitás kivetüléséről van szó (a képzeletbeli város térképe, a regény cselekményének helyszínéül szolgáló lakás beosztása, egy szereplő arcvonásai, egy kitalált tárgy stb.). Általános értelemben azt az írott és/vagy rajzolt, valamilyen szerkezeti kérdést tisztázó dokumentumot tekintjük tisztán endogenetikai természetűnek, amelyet az író azért hozott létre, hogy segítségével rendet teremtsen a szövegében. Ilyen az „ülérend”, melyet Flaubert azért rajzol meg és állít össze, hogy előkészítse a fogadás jelenetét az *Érzelmek iskolájában*, csakúgy, mint a családfa, melynek

ágrajzát Zola azért dolgozza ki, hogy át tudja tekinteni a *Rougon-Macquart*-ciklus szereplőinek családi kapcsolatait. Másfelől, ezen elemek endogetikai jellegét számos esetben ellensúlyozhatja bizonyos exogenetikai alkotóelemek interferenciája. Egy történet elbeszélésének időrendjében vagy egy dátumokat tartalmazó családfában például összekapcsolódhat a tisztán endogetikai dimenzió, melyben a fikció kizárólag az autoreferenciális írás forrásaira támaszkodik, és egy történelmi vagy topográfiai dimenzió, mely külső referenciális elemeket feltételez: valós személyek neveit, létező helyeket vagy városokat, műalkotások felsorolásait, politikai, társadalmi vagy katonai eseményeket stb. A francia kultúrkör írói számára az olyan dátumok mint 1789, 1848, 1914, 1936, 1939, 1958, 1968 stb. legalább annyira a referenciális történelem, mint a nemzeti mitológia és a közös kollektív kultúra részei, olyannyira, hogy ezek az entitások önkéntelenül felbukkanhatnak az írásban anélkül, hogy a szöveg értelmezése során akár a legkisebb mértékben is referenciális tartalmak exogenetikus importjára kellene gyanakodnunk. Természetesen még ezekkel az alapvető építőkövekkel is más a helyzet, ha a mű archívumai azt bizonyítják, hogy az író külön kutatásokat szentelt nekik.

Technikai értelemben tehát akkor tekinthetnénk endogetikusnak a szöveg referenciális elemekkel rendelkező alkotórészeit, ha nincs egyértelmű nyoma a velük kapcsolatban folytatott specifikus kutatásnak: amikor jegyzetek vagy dokumentumok közvetítése nélkül jelennek meg az írás folyamatában. Mivel azonban a kéziratlapoknak bármikor nyoma veszhet, a genesis dokumentációjából esetlegesen hiányzó adatok nem igazán szilárd bizonyítéka annak, hogy ezek soha nem is léteztek. Azt is meg kell jegyezni, hogy az írók műveltségük, adottságaik és emlékezőképességük, a felidézett helyekkel vagy tényekkel kapcsolatos személyes ismereteik, a megjelenített kortól való távolság stb. függvényében igen eltérő módon alkalmazzák a dokumentumokat.

A kérdés még kényesebbé válik, ha áttérünk a tisztán irodalmi exogenezis problémájára: nevezetesen azon irodalmi szövegek interferenciájára, melyek az író jegyzetfüzeteiben vagy jegyzetlapjain halmozódhattak fel, s amelyekkel kapcsolatban nem feltétlenül kellett a szó szoros értelmében vett kutatást végeznie, hiszen adott esetben szó szerint, kívülről ismerte, s mintegy második nyelvként vagy második valóságként magában hordozta őket. Ez igaz például Pierre Michonra,³² aki munkáiban alapvető, de nagyon egyedi kapcsolatot alakít ki az idézettel, a ritmikai modellel, s aki egészében véve annyira magáévá

³² Lásd: Pierre-Marc de BIASI, „Pierre Michon: Les voix de l'exogénèse” [Pierre-Marc de Biasi beszélgetése Pierre Michonnal], *Genesis* 51 (2021): 179–190.

teszi a kölcsönzött szövegeket, hogy a kölcsönzés e formáját igen nehéz különválasztani az endogenezistől.

Az exogenezis minden írásfolyamatot felölel, melyek kutató, szelektáló vagy integráló munkával járnak s olyan adatokra vagy alkotóelemekre vonatkoznak, amelyek az íráson kívüli forrásból, az intertextusból vagy a kontextusból erednek. Akár a szerző kezétől származik, akár nem, minden jegyzet vagy dokumentummásolat, minden idézett vagy intertextuális anyag, minden helyszíni vizsgálat eredménye vagy helyben készített feljegyzés, minden könyvtári olvasmányjegyzet, minden ikonografikus dokumentum írásos vagy grafikus átirata, tehát általános értelemben minden írott vagy grafoszkripturális *dokumentáció* természeténél fogva az exogenezis területéhez tartozik. A látottakról, a személyesen vagy másoktól hallott dolgokról készített feljegyzések, a helyszínen született vázlatok vagy rajzok, a hasznos információkkal vagy anekdotákkal szolgáló baráti levelek, könyvek vagy cikkek összefoglalói, a tájékozódást segítő jegyzetek, újságkivágások, beszélgetések és megbeszélések gyorsírási leiratai, a lapszéli jegyzetek és a könyvekhez fűzött megjegyzések, a nyomtatott szövegtöredékek, bibliográfiai jegyzetek, vallomások, emlékek és beszámolók, az úti jegyzetfüzetek, idézetgyűjtemények, olvasmányjegyzetek stb. Az exogenezis birodalma szinte határtalan, s csupán a kézírás kritériuma szab neki korlátokat: módszertani okokból csak azt soroljuk ide, amit a szerző saját kezével írt le vagy rajzolt meg.

De a jegyzetfüzet hébe-hóba arra is szolgálhatott, hogy a minden ízükben exogenetikus intertextuális vagy referenciális kutatások és vizsgálatok eredményein túl, a szerző a mű szerkezeti vagy kidolgozott vázlatának egy-egy töredékét is rögzítse benne, papírra vessen néhány mondatot, fordulatot vagy ötletet, melyek szigorúan a mű szcenikai vagy szövegalkotási endogeneziséhez tartoznak. Az úti jegyzetek esetében egyértelmű, hogy általában az utazás során szerzett külső benyomásokat tartalmazzák, a tájat, a találkozásokat és a referenciális tapasztalatokat rögzítik, melyek emlékét a szerző napról-napra jegyzetfüzetére bízta, hátha használhatóak lesznek még valamire. Az is nyilvánvaló, hogy ezek a közvetlenül a modelltől készített úti jegyzetek is szolgálhatnak egy olyan „útleírás” kiindulópontjaként vagy alapanyagául, amely egy átszerkesztés eredményeképpen jön létre, és amely stiláris kidolgozottsága és eredendően önéletrajzi dimenziója miatt is endogenetikus jellegű.

Kérdés persze, hogy az önéletrajz különösen kényes területe teljes joggal tekinthető-e inkább endogenetikai, mint exogenetikai természetűnek. Ösztönösen azt feltételeznénk, hogy – akárcsak a nyelv, a képzelőerő, az ismeretek, a nemi hovatartozás, a szexualitás vagy az, hogy mit szeretünk és mit nem – az

író személyes történetének egyedi eseményei, vagyis a gyermekkora, tanulmányai, felnőttkora, röviden: élete, pontosabban az, ahogyan ezt saját maga számára megjeleníti, endogenetikai tőkéjének egyik legtisztábban benső megnyilatkozási formája: egyfajta elidegeníthetetlen belső kincs, melynek ismerete és megfogalmazása talán minden alkotó tevékenység zárszava.

A kérdést könnyű volna eldönteni, ha az írók kéziratái – személyes naplók, jegyzetfüzeteik, pizkozataik, jegyzeteik, levelezésük stb. – alapján az esetek nagy többségében nem jutnánk kényszerűen arra a meggyőződésre, hogy amennyiben azt a szöveg genezise megkívánja, az exogenetikus komponensekhez hasonlóan minden önéletrajzi elem is ugyanolyan manipulációkon, metamorfózisokon és átdolgozási fázisokon megy át, mint a tényrögzítő elemek. A *Bovaryné*-ben Flaubert egy különös részletet jelenít meg Emma temetésének leírásában: Emma koporsójának imbolygó mozgását, mely „meg-meg-rándulva haladt előre, mint egy dereglye, mely minden hullámra meginog”.³³ Ezt a – fájdalmas és számára szent – képet Flaubert nem maga találta ki. Legjobb barátja, az 1848 áprilisában, harminckét évesen meghalt Alfred le Poittevin koporsója tette rá ezt a benyomást. A temetésről hazatérő, fájdalomtól letaglózott Flaubert a következőket jegyezte fel: „Mögötte mentem; láttam, amint a koporsó himbálódzik, mint a vízen a bárka.”³⁴ Hogyan bukkanhat fel ez a szent és sérthetetlen emlék a regény szövegében? Egyszerűen csak az endogenetikai emlék spontán megjelenéséről van szó, vagy inkább arról a végső soron exogenetikai döntésről, hogy Flaubert a készülő szöveg érdekében a művészet oltárára helyezte e sérthetetlen kép érzelmi intenzitását, ugyanazzal a referenciális távolságtartással és a kívülálló opportunizmusával, mintha csupán egy kutatás során feljegyzett különös jelenségről volna szó?

Az exogenezis határainak kijelölése az ikonográfiai dokumentumok vonatkozásában is fogós kérdésnek bizonyulhat. Egyértelmű a helyzet, ha olyan saját kezű (vizuális élményt, tájat, tárgyat stb. rögzítő) vázlatrajzról van szó, mely a mű kidolgozása során szöveges formát ölt. De mi a helyzet akkor, ha semmi nem utal az író által választott és felhasznált reprodukció közvetlen átültetésére? Vajon exogenetikai elemnek tekinthető-e Brueghel *Szent Antal megkísértése* című litográfiája, melyet Flaubert a szobája falára akasztott, hogy megírja saját *Szent Antalját*? Valószínűleg nem. S mi a helyzet azokkal a Közé-Keleten készült fényképekkel, melyeket Flaubert tudományos munkákban

³³ Gustave FLAUBERT, *Bovaryné*, ford. AMBRUS Zoltán (Budapest: Révai, 1904), 234.

³⁴ Flaubert levele Maxime Du Camp-nak, Croisset, 1848. ápr. 7., in *Flaubert levelei*, ford. RÓNAY György, Aurora 36, 56 (Budapest: Gondolat Könyvkiadó, 1968), 56.

talált, s amelyek alapján, saját vázlataira támaszkodva, kidolgozta Macherus leírásának egyes részleteit? Vajon ezek a *Heródiás* exogenezisének részei? Ha módszeresen akarunk eljárni, minden bizonnyal jobb, ha pusztán a fényképek alapján született és a jegyzetfüzetekben rögzített feljegyzésekre szorítkozunk, ám ettől még a tanulmányozott jegyzeteket természetesen összevethetjük a forrásdokumentumokkal. De mit mondhatunk egy önéletrajzi íráshoz társuló gyermekkori fényképről? S hogyan kezeljük azt a felvételt, amelyet az író dokumentációs céllal saját maga készít? Miért különböznének ezek a képek olyan nagyon egy autográf vázlattól vagy rajztól? A pontosság kedvéért itt is helyesebb volna „dokumentumokról” beszélni, és az exogenetikusan jelölt írott jegyzetek számára fenntartani, melyek közvetítésével a vizuális vagy hangzó dokumentumok később átültetésre, átírásra és kiválasztásra kerültek, hogy táplálják az írást.

E metodológiai megkötetésen túl azt is figyelembe kell venni, hogy a nem írásos dokumentumok exogenetikai természetének problémája egyébként is kissé másként merül fel, mióta a kép és a hang elektronikus rögzítésének és sokszorosításának technológiai oly sokat fejlődtek, hogy mára teljesen mindennapivá vált a használatuk. Nem új jelenségről van szó, hanem egy, a modern kor kezdete óta érvényesülő mediológiai törvényszerűségről. A 16. század óta ismert fémmetszetek, a 19. század közepétől létező fényképezés, a 20. század elején megszülető mozi, a lemez, a mágnesszalag, a fénymásolat, a videó, manapság pedig a megszámlálhatatlan okostelefon-applikáció, a digitális multimédiás technológiák, az internetes adatbázisok, a média átfogó története egyet jelent az exogenetikai információk rögzítését és felhasználását szolgáló hordozók szakadatlan és folyton bővülő történetével. A 20. század vége óta az írók a *big data* és az online keresőmotorok kínálta végtelen lehetőségekkel, s nem írásos eszközök valóságos arzenáljával rendelkeznek az információ bármilyen formájának felkutatásához, tárolásához, kiválasztásához és átültetéséhez. Más kérdés, hogy a „kéz” empirikus azonosítását mára a nyomkövető képesség új formái váltották fel. Az viszont nem is kétséges, hogy a digitális tér különösen hatékonyan azonosítja a felhasználók profilját, s bármely más médiumnál jobb lehetőségei vannak arra, hogy rekonstruálja a keresések személyes történetét és éberrel őrködjön a világhálón megtalálható dokumentumokkal kapcsolatos keresési, letöltési, másolási vagy átviteli folyamatok fölött. S bár a kortárs szerzők exogenetikai munkájában továbbra is jelentős szerep jut a könyvnek és a papírnak mint közvetítő hordozónak, magától értetődik, hogy az enciklopédikus kutatások perdöntő része egyre inkább az interneten zajlik.

A digitális korszakot megelőzően született írásművek exogenezisét kizárólag írott vagy rajzolt dokumentumok alkotják, az általuk felidézett empirikus tárgyak vagy adatok nem tartoznak ebbe a kategóriába. Egy természeti táj még akkor sem exogenetikus, ha pontos leírását meg is találjuk a műben; nem több, mint annak a szöveges vagy képi dokumentumnak a külső referenciája, mely a genesis mezején leképezi, legyen szó akár egy topográfiai jegyzetről vagy egy helyben készített vázlatról, melyet maga az író vagy felkérésére egy barátja készített a terepen, egy útikalauzban talált leírásról, egy fotó alapján született feljegyzésről, vagy bármilyen más intertextuális elemről, melyet az író e célból vett kölcsön. A kitömött papagáj, melyet Flaubert az *Egy jámbor lélek* megírásához rendelt s íróasztalára állított, hogy „átjárja” a papagáj lelke, a szerző számára biztosan sokkal többet jelentett egyszerű dokumentumnál, de éppúgy nem tekinthetjük az exogenesis elemének, mint a Holt-tengert, melyről a *Heródiás* írásának kezdetén Flaubert azt állítja, hogy maga előtt „látja”.

Ezzel szemben exogenetikusak azok a saját kezű jegyzetek, melyeket Flaubert a különböző papagájfajtákról és sablonos Szentlélek-ábrázolásokról gyűjtött össze, keleti útleírásának a Holt-tengert ábrázoló leírásai és azok az elemek, amelyeket ezekből a *Heródiáshoz* kiválasztott, akárcsak az egyik jegyzetfüzetében fennmaradt szarvasagancsokat ábrázoló rajzok (melyeket nem használ fel közvetlenül) az *Irgalmas Szent Julián legendájának* megírásához. Bár nem a saját kezétől származnak, teljes egészében exogenetikusak a normandiai partvidék leírásai és topográfiai vázlatai, melyeket kérésére Maupassant küld el neki postán a *Bouvard és Pécuchet*-hez, az ostobaságokat rögzítő szövegtöredékek, melyeket Laporte barátja másol le számára a *Bouvard* tervezett „második kötetéhez” készülő *Sottisier*-hez, vagy a Susanne Lagier csélcsap életét megszellőztető *Madame Ludovica emlékiratai*, mellyel Flaubert a *Bovaryné* és az *Érzelmek iskolája* anyagát gazdagította. Röviden tehát, az exogenesis nem a mű „forrásait” (egy-egy valós személyt, helyet, irodalmi művet stb.) jelenti, hanem e jeltárgy-forrásoknak a mű születéstörténetében fellelhető nyomait, mégpedig olyan jegyzetek, dossziék és írott vagy rajzolt töredékek alakjában, melyeknek nyoma van a kéziratok genetikai dossziéiban.

EXOGENETIKUS VÁLTOZÉKONYSÁG

A fenti definíciós korlátokon túl az exogenesis belső ellentmondásaiból is következik, hogy területe nem tekinthető konstansnak a szöveg születése so-

rán. Hisz, hacsak az író nem kifejezetten magát az exogenetikus jelet teszi meg írása rendező elvévé, azok az elemek, melyeket az előszöveg az intertextus exterioritásából merít, általában arra hivatottak, hogy lépésről lépésre endogenetikus anyaggá alakuljanak. Eredeti kívülállóságuk nyoma múlandó, és a szöveg kidolgozottságának egy adott pontjától fogva a jegyzet, a töredék vagy az átvétel olyan szorosan belesimul endogenetikus befogadó közegébe, hogy felismerhetetlenné, és a szó szoros értelmében helyreállíthatatlanná válik. Természetesen ennek fordítottjáról sem szabad megfeledkeznünk. A többé-kevésbé láthatóan (az utalás, idézet, pastiche, paródia, karikatúra különböző formáin és általában a hipertextuális eljárásokon keresztül), de mindenképpen hangsúlyosan megjelenített exogenezis alapvető összetevője az irodalmi írásnak, mely önmaga referenciáinak kultuszában él, és – ahogyan azt Gérard Genette kutatásai bizonyították – állandó hódolattal adózik a palimpszesztusnak.

De az esetek döntő többségében (tízből kilenc alkalommal) mégiscsak az történik, hogy az átvétel minden jele fokozatosan elhomályosul a szövegkontinuumban, s az intertextuális elem végül teljesen beleolvad az írás szövetébe. Az exogenetikai elemek főként a szöveggé formálás során alakulnak endogenetikáivá, ez az operatív funkció pedig elsősorban a *piszkozatok*ban teljeseedik ki. Számos átalakulása végén az eredeti exogenetikai elem (például egy topográfiai jegyzet, egy szerzői fordulat vagy egy irodalmi műből kölcsönzött helyzet) végül teljesen láthatatlanná válhat, többé lehetetlen azonosítani: szervesen beépül a szövegbe, s a mű bármely más eleméhez hasonlóan az olvasó számára nem utal semmi másra, mint a szerző saját képzeletére és írása belső logikájára.

Könnyen beláthatjuk, milyen módszertani és hermeneutikai jelentősége van ennek a jelenségnek a szöveg tényleges kritikai olvasata szempontjából. Bár az endogenetikus integráció az eredeti átvétel minden nyomát eltüntetheti, ez semmit nem von le abból, hogy milyen fontos szerepet játszott az eredeti exogenetikus elem a szövegformálás egy adott szakaszában. Márpedig, mivel az esetek nagy többségében nem is gyanítjuk ennek az elemnek a létezését, szerepe teljesen észrevehetetlen marad a végleges szöveg olvasásakor. Ez a jelenség önmagában bizonyítja, mennyire fontos, hogy szöveggenetikai szempontból közelítsünk az intertextualitás kérdéséhez. Persze az is igaz, hogy az intertextualitás elméletével foglalkozó szakemberek közül nem mindenki osztja ezt a véleményt.

Az 1990-es évek legelején egy meglehetősen szenvedélyes vita során, melyet szép New York-i lakásán folytattunk, Michael Riffaterre nagyjából ezek-

kel a szavakkal fejtette ki gondolatait a kérdésről: az elképesztő szerzetesi kutatómunka, hogy feltárjuk, mi minden történhet egy mű kézírataiban, kétségtelenül csodálatra méltó önfeláldozásról tanúskodik, de nincs túl sok haszna, ha a végleges szövegben semmi látható nyoma nem marad e történéseknek. Ha pedig mégis hagynak valamilyen nyomot, ugyan miért keresnénk azt máshol, miért törnénk magunkat a kéziratokkal? Csak két eset lehetséges – tette hozzá. A kritikus – az intertextus és az irodalomtörténet ismeretében – vagy képes beazonosítani a mű sorai között egy másik írótól származó megfogalmazás rejtett jelenlétét, egy szembeszökő furcsaságot a műben, vagy egy felbukkanó önéletrajzi elemet, melyet feltár, majd számunkra is megvilágít, és ezáltal bennünket is közelebb visz a mű megértéséhez; ez mestersége dicsősége, de erre csak a nagyon felkészült kritikus képes. A másik lehetőség, hogy bármilyen tehetséges is a kritikus, mégsem ismeri fel ezt az elemet, ezt a furcsaságot vagy részletet, éppen azért, mivel sehol nem látja a műben, mégpedig vagy azért, mert egyáltalán nincs ott, vagy azért, mert már nem lehet rábukanni... Akkor meg hiába bizonyítja be nekem, hogy márpedig kétségtelenül megtalálta a nyomát a piszkozatokban, ez a legkevésbé sem érdekel! Füttyülök rá, mert kizárólag a műről szeretnék beszélni és semmi esetre sem arról, ami megelőzi, vagy azokról a fogyatékoságokról, melyeket a mű levetkőzött, hogy azzá váljon, ami végezetül lett, azaz tökéletes remekművé, ami miatt joggal tart igényt érdeklődésünkre.

De – feleltem erre Michael Riffaterre-nek – mi történik, ha a rendkívül felkészült kritikus, akit kizárólag a szöveg érdekel, felfedezi és bebizonyítja, hogy a mű egy adott részlete kölcsönzött elem, vagy bármilyen más intertextuális jelenség? Felfedezése egyértelműen bizonyítja éleslátását, másrésztől viszont, vajon nem azért volt-e képes azonosítani ezt a rejtett részletet, mert az író mindent megtett azért, hogy ezt lehetővé tegye? Ha a szerző úgy akarta volna, semmi nem gátolta volna abban, hogy eltüntesse vagy felismerhetlenné tegye e részletet. Az esetek nagy részében ugyanis éppen ez történik, ahogyan azt a mű piszkozatai bizonyítják: tízből kilenc esetben, a perdöntő átvétel, az, amelyik meghatározó szerepet játszott az írásban, semmilyen nyomot nem hagy maga után, mert a szerkesztési munka olyan gondosan megfosztja önazonosságától, hogy nemhogy megsejteni, még csak feltételezni sem lehet a létét. Ha viszont ez a nyom, tíz esetben egyszer, valamelyest mégis észrevehető marad a végleges szövegben, az nem a figyelmetlenség jele: azt mutatja, hogy az író így döntött.

Amikor a kritikus azonosítja az intertextust, melynek nyomát az író látni engedte szövegében, csupán annyit tesz – se többet, se kevesebbet –, hogy

végrehajtja azt az olvasási programot, mely egyértelműen bele van kódolva a műbe. Ez hozzátartozik annak a „kincsvadászatnak” vagy „szerepjátéknak” a varázsához, melyet minden, erre a névre érdemes író tartogat olvasóinak, különös tekintettel arra a hivatásos szuperolvasóra, vezérolvasóra, aki elvben maga a kritikus. De a „kincsvadászat” igazi terepe, Ali Baba voltaképpen barlangja, ahol a kritikus kétkézzel dúskálhatna a valódi hermeneutikai kincsekben, az maga az előszöveg – a szerkezeti vázlatok, pizskozatok, tényrögzítő jegyzetek összessége –, melyben a legtöbb intertextuális jelenség nemcsak keletkezése, de átalakulása minden köztes állapotában is megfigyelhető.

Hiába igyekeztem meggyőzni, Michael Riffaterre egy pillanatra sem fogadta el érvelésemet. Sajnálhatjuk, mert a genetikus kritika éppen ezeknek az „eltűnt forrásoknak” a kapcsán bizonyítja a legmeggyőzőbben, mennyire megalapozott kutatási módszer. Mint ahogyan az is bizonyos, hogy az intertextuális kritika is a mű archívumaiban lelhetne rá legpompásabb felfedezéseire.

DIALOGIKUS PARADOXONOK

Vajon az exogenetikus elem nem azért homályosíthatja el ennyire saját másságát, és nem azért olvashatja magába oly mértékben az endogenezis, hogy a végén teljesen eltűnik, mert az exogenetikus folyamat magában hordozza saját elavulásának elvét? Az intertextuális töredék átalakulása során mind jobban beleolvad szövegkörnyezetébe, olykor radikálisan megváltoztatja természetét, visszájára fordul, vagy egyetlen szóvá fogyatkozik, ha éppen az átvétel nem tűnik el végzetesen és helyrehozhatatlanul, hogy átadja helyét a csendnek vagy egy tisztán endogenetikus töredéknek, mely semmilyen intertextushoz nem kapcsolódik.

Ez a meglehetősen gyakori jelenség arra sarkall bennünket, hogy elgondolkozzunk a „dokumentáció” és az exogenezis jelentésén, melyek valódi szerepe talán nem is abban áll, hogy új információkkal szolgáljanak vagy új anyaggal lássák el az írást, hanem inkább abban, hogy dialogikus elemeket kínáljanak fel számára, s ezzel ösztönzést és heurisztikus új lendületet adjanak az endogenezis folyamatának. Paradox módon igen gyakran éppen az exogenetikus töredék heterogenitása, vagyis mindaz, ami az írással ellentétes vagy antagonistikus benne, indokolja kiválasztását. Írni igen gyakran annyit tesz: valami *ellenében* írni, vagyis kijelölni egy ellenfelet, becserkészni, kihívni, becsalogatni a saját területünkre, majd párbajra kényszeríteni, hogy az antagonizmus látszatát keltve megtapasztaljuk a másságot, s így erősítsük mondan-

dónk önazonosságát. A dokumentáció vagy az irodalmi modell örve alatt az exogenezis olyan intertextust mozgat, mely gyakran az ösztönző, heurisztikus ellenszöveg szerepét tölti be.

Logikusan gondolkodva tehát a hipertextualitás Gérard Genette által leírt formáin kívül a szöveg genezisében nincsenek egyéb, tartósan exogenetikus elemek: rendeltetéséből kifolyólag minden exogenezisen ott marad az endogenezis bélyege, és a két fogalom ellentéte csupán viszonylagos. Az exogenezis a forrásánál ragadja meg az információt, majd a kérdéses elemet kiszakítja referenciális kontextusából, és ezzel a gesztussal visszafordíthatatlanul át is alakítja. Az írás ezután szerkesztett töredék formájában textualizálja és szakaszolja azt, mégpedig azzal a szándékkal, hogy beillesse az egyelőre képlékeny, de egyre inkább korlátozó endogenetikus környezetbe, mely felkészül rá, hogy *asszimilálja*, vagyis olyanná, olyasfajtvá, olyasmivé tegye, mint ami körülveszi. Mire ez a beillesztési folyamat, harmadik lépésként, véglegesítése utolsó szakaszához ér, az exogenetikai töredék heterogenitása már nem több pusztán emléknél: az endogenezis már régen elérte, hogy saját korlátai közé szorítsa.

Ez az endogenetikus összeolvadási folyamat olyan erejű, és a szerkesztés folyamán olyan szigorú szabályozó szerepet tölt be a piszkozatokban, hogy számos író munkaszabállyá emelte: ehhez igazodva méri fel, hogy mit várhat az exogenezis hozadékától, és miképpen használhatja fel azt a legjobban. A helyesen végzett dokumentarista kutatás nem előzheti meg a szövegalkotást, ellenkezőleg, azon „melegében” kell megtörténnie, az endogenezis hevében, oly módon, hogy a megfigyelés, a válogatás és a rögzítés magától értetődően, az endogenezis követelményei szerint valósuljon meg, mintha olyan bensőséges írásról volna szó, ahol a jegyzetelés szövegminősége immár fontosabb, mint a begyűjtendő külsődleges információ.

A dokumentációs és intertextuális anyagok szövegalkotás során megvalósuló beépülése csak egy kis darabját képezi annak a tág területnek, ahol az exogenetikusnak endogenetikussá alakulása végbe megy. A genezis egy sokkal korábbi szakaszából, az írás témakeresési és kezdeti tervezési időszakából említhetnénk például a szövegszerkesztési fázist megelőző endogenezist. Vagy akár az archaikus exogenezist, mely mindent felölel, ami az írónak az alkotáshoz személyes szempontból fontos lehet (útínaplók, idézetek, enciklopédiai jegyzetek, bibliográfiai hivatkozások, korábbi tényrögzítő dossziék maradványai stb.). Ezt a karrierje során állandóan formálódó és átalakuló exogenezist, mely egyfajta tőkét vagy alapot képezve gyakran jóval megelőzi az írás konkrét tervét, ugyanakkor meghatározó szerepet játszhat a „téma” kijelölését megelőző kutatás szakaszában, átmeneti exogenezisnek nevezzük.

Az exogenezis az írás zsákmányoló logikájával szembesülve – mely csupán potenciális irodalmi anyagot lát a referenciális, valós vagy ábrázolt világban –, *a priori* úgy érezheti, hogy birodalma bűbáj hatása alatt áll, és mintegy varázs-ütésre endogenetikai materiává változik. Akár azt is kijelenthetnénk, hogy az exogenezis még legkétségbevonhatatlanabb formájában sem kerülheti el ezt a sorsot: még akkor sem, ha egyértelműen megmutatkozik a szövegben, és genetikai fejlődése teljes egészében arra irányult, hogy megőrizze láthatóságát. Az idézet, a pastiche és a paródia csupán azért idézi meg a hol mélyen tisztelt, hol kigúnyolt Másik alakját, hogy hitelesítsék a szimulakrumát befogadó szöveg endogenetikai aláírását.

Mindebből vajon azt a tanulságot kell levonni, hogy az exogenezis végső soron csupán üres agyszülemény, és a gyakorlatban nincs semmilyen különbség az írás bentje és kintje között? Természetesen nem. Legyen bármennyire is öntörvényű, semmilyen irodalmi írás nem létezhetne és nem volna értelmezhető az intertextushoz és a referenciális világhoz fűződő sajtóságságos kapcsolata nélkül, még akkor sem, ha valódi irodalmi mű esetében a számvetés végén mindig az endogenezis, vagyis a képzelet és a stílus győzedelmeskedik.

AZ IRODALMI MŰ EXOGENETIKAI SORSA

Bár az endogenezis fölénye látszólag magától értetődő, felmerül a kérdés, hogy az exogenezis szükségszerű bukása csakugyan végérvényes-e. Ha alaposabban megvizsgáljuk endogenezis és exogenezis kettősségének végső paradoxonát, végeredményben és minden várakozás ellenére nem arra jutunk-e, hogy a kidolgozott műnek ideális esetben intertextuális egységgé kell formálódnia? Az endogenezis hiába tárja fel az író legszemélyesebb kincsét, vagyis írása belső princípiumát, ez a bensőségesség csak akkor válhat teljesen bizonyossá önmagában, ha kitepi magát saját bensőségességéből és megszakítja egyedivé válásának folyamatát, hogy szöveggént másokkal is megoszthatóvá legyen, és kivívhatta a többiek elismerését, mindenekelőtt azokat az olvasókat, akik között ott vannak a jelen és a jövő írói. Virtuális referenciát teremteni a születőben lévő szövegből a többi író számára, követendő példaként állítani stílusát minden eljövendő írás elé, teljes jogú műalkotás rangjára emelni a szöveget: mindez annak a törekvésnek a jele, hogy a mű az irodalmi intertextus teljes jogú, s lehetőség szerint kiemelkedő tagjává, minden ízében exogenetikai tárgyává váljon.

Egyértelmű, hogy ez a lehetőség minden író számára adott, aki méltó e névre, ugyanakkor nem összegezhető abban az egyszerű, jámbor óhajban, hogy a mű sikerkönyvvé váljon: a lehetőség az endogenezisnek biztosított szabadságjogok szigorú ellenőrzése révén a mű fogantatásának első pillanatától fogva adott. Az írás egy alapvető előfeltétele, essenciális összetevője révén, mely láthatatlan, mégis mindenhol jelenvaló, és a mű születésével kapcsolatos összes fontos döntést meghatározza, magában hordozva az alkotás azon rendeltetését, hogy teljes egészében exogenetikus egységgé váljon: ez az előfeltétel nem más, mint az olvasó. Bármilyen alakot adjon is neki a szerző, ez az elméleti instancia, mely egyszerre üres, távoli, mégis megkerülhetetlen, egy alapvető formai elvárásban ölt testet: irodalmi anyaggá kell változtatni, s olyan belső szabadságként kell felépíteni ezt az ürességet, melynek révén a formálódó szöveg befogadásra találhat. Az endogenezisen belül, ezen a rendelkezésre álló területen egyszerre van jelen egy végül elnémuló egyedi hang és egy tőle idegen figyelő hallgatás, ami mindaddig fennmarad, ameddig csak a nyelv él. A mű és sorsa e találkozási ponton forog, melynek kialakításához, az olvasó helyének hallgatolagos kijelöléséhez az autonómia és az átadás követelményeinek okos kombinációjára van szükség. Ami saját autonómiájában mutatkozik meg, az a szöveg mint endogenezis. Ami továbbadódik, az a szöveg mint intertextus. Az endogenezis és az exogenezis szorosan összekapcsolódik a szövegek születésének egyik kevésbé ismert vetületével: nevezetesen azzal, hogy miként jósolhatók meg és számíthatók ki előre a mű befogadásának esélyei fogantatásának első pillanatától fogva.

(BIASI, Pierre-Marc de. „De l’intertextualité à l’exogenèse”. *Genesis*, no. 51. [2021]: 11–28.)

Fordította: *Bereczki Péter Levente*